

Turan elləri

Əmir Teymurun ucaltdığı qənirsiz şəhərdə bir gün

Başdan-başa memarlıq mərkəzi və mənəvi zirvələr ünvanı olan bu şəhəri gördüyümə görə, ilk növbədə “Xalq qəzeti”nin Türkünstan üzrə müxbiri Qulu Kəngərliyə minnətdaram. O, mənim ancaq Daşkənddə olacağımı biləndə dedi ki, Özbəkistana gəlib Səmərqəndi görməmək nəinki jurnalistə, heç sadə turistə də yaraşmaz. Ona görə də mən elə o günlərdə martın 7-də “Əfrasiyab” adlı Daşkənd – Səmərqənd sürət qatarına bilet aldım.

Əvvəlcə qatarın adı barədə. Əfrasiyab Səmərqəndin əvvəlki adlarından biridir. Afro – şəhər, siyah – qara, ab isə su deməkdir. Yəni qarasu şəhəri. Yeri gəlmişkən, mən Səmərqənddə Siyab (özbəklər Siyob deyirlər) küçəsini, o adda ticarət və iaşə obyektlərini də gördüm.

Qeyd edilir ki, Əfrasiyab şəhəri bizim eradan əvvəl 500-cü ildən eramızın 1220-ci illərinə qədər indiki Səmərqəndin şimalında mövcud olmuş qədim yaşayış məntəqəsidir. İndi Əmir Teymurun xanımının adı verilmiş Bibixanım məscidi Əfrasiyab şəhərinin qalıqları yaxınlığındadır. Müdafiə məqsədi üçün yüksək bir yerdə inşa olunmuş həmin şəhər 1220-ci ilin mart ayında Çingiz xanın ordusu tərəfindən tamamilə dağıdılmışdır.

Daşkənd – Səmərqənd yolunun uzunluğu, təqribən, 280 kilometrdir. Bu qədər məsafədə cəmi bir yerdə dayanan qatarın hərəkətinə kiminsə və ya nəyinsə mane olmadığı mənə maraqlı idi. Qatar düz gəldirdi. Bu məqamda istiqlal şairimiz Xəlil Rzanın 1953-cü ildə yazdığı poemadan yadımda qalan misraları zamanın hökmü ilə bir az fərqli şəkildə dilə gətirdim. Şair yazmışdı ki, “Ağcaqum çölündə qatar düz gedir, Piter fəhləsindən xəbərsiz gedir”. Mən isə ürəyimdə oxuyurdum: “Səmərqənd yolunda qatar düz gedir, ləngimir, təntimir, xətərsiz gedir”. Üstəlik, türkün bu gününə şükür eləməyi də unutmurdum.

Səmərqəndə yaxınlaşanda yoldan bir az aralıdakı təpələrin yamacında otlayan, həmişə gördüyümüz həmcinslərindən boy-buxununa, şah qamətinə görə kifayət qədər fərqlənən atlar diqqətimi çəkdi. İstər-istəməz “Əmir Teymurun atları” rəvayəti yadıma düşdü.

Danışırılar ki, bir gün əmirin 13 yaşlı nəvəsi itir. Saray əhli bir-birinə deyir. Uşaq tapılırmı. Hamı vahimə içərisindədir. Axşamdan xeyli keçəndən sonra uşaq özü gəlir. Əmir soruşur:

- *Oğlum, harada idin?*
- *Saraydan kənardakı uca ağacın başında.*
- *Orada neyləyirdin?*
- *Ulduzlara baxırdım. Bilmək istəyirdim ki, görəsən, oralarda da insanlar yaşayırmı?*
- *Oğlum, əvvəla, sarayda hamı inanmaludur ki, sən hər şeyi bilirən. İkinci, ağər ulduzların üstündə həyat olsaydı, Əmirin atları çoxdan oralarda toz qoparırdı.*

...Həmin uşaq sonralar İslam dünyasının çox görkəmli alimi, astronomu olmuş Mirzə Uluq bəy idi. Elə mənim Səmərqənddə ilk ziyarət etdiyim ünvan da məhz Uluq bəyin rəsədxanasının yerində yaradılmış muzey oldu.

...Artıq on dəqiqə idi ki, yağış vaqonun pəncərələrini döyürdü. Qatarın dayanması ilə bizim çıxış qapısında növbə tutmağımız bəlkə də saniyələr çəkdi. Ancaq yağış altındakı taksi sürücüləri və bələdçilərin qapının ağzını kəsədməsi də an məsələsi oldu. Hamı öz şansını gözləyirdi. Mənim şansımı isə sanki Allah yazmışdı. Orta yaşlı bir nəfər əkə, abi, “dyadya” deyərək mənə yaxınlaşdı və təkə taksi sürücüsü yox, həm də bələdçi olduğunu söylədi. Razılaşdığımız məbləğ müqabilində o məni Səmərqənddəki altı məşhur ünvanı aparmalı və sonda dəmir yolu vağzalına qaytarmalı idi. Çünki elə həmin axşam Daşkəndə qayıtmalı idim.

Onu da xatırladım ki, Qulu Kəngərlinin dediyinə görə Səmərqənddə iki mindən artıq tarixi abidə, görməli yer var. Onun dediyi “Bu bir gündə neçəsini görə bilsən, qazandır” – fikri isə məni daha çox tələdirirdi.

Sərvər adlı bu özbək qardaşımızla tanış olduğumu ona görə şans adlandırmam ki, o, türk tarixinə, mədəniyyətinə və ədəbiyyatına yaxşı bələd idi. Söhbət əsnasında öyrəndim ki, dörd qız atası olan 40 yaşlı Sərvər Aqrar Universitetinin məzunudur. “Hansı ünvandan başlayaq? – deyə soruşdum. – Ən yaxındakı Mirzə Uluqbəy rəsədxanasının yerində tikilmiş muzeydir. Orada qədim bir daş görəcəksiniz, onu diqqətlə izləyin – dedi və əlavə etdi ki, Uluqbəyin rəsədxanası darmadağın ediləndən sonra ələ keçən ancaq həmin daş sütunlardır.

Mən o muzeydə üç nəfər özbək (bələdçilər idi) iki çinli və xeyli sayda avropalı gördüm. Dilini bilmədiyim avropalılar Sərvərin dediyi daşın fotosunu çəkməyə mənə imkan vermirdilər. Xatırladım ki, Mirzə Uluqbəy bir təpənin üstündə (mən həmin təpəyə leysan yağış altında, Sərvərin maşında gəzdirdiyi çətilrlə qalxdım) tikdirdiyi rəsədxanada primitiv ölçü alətlərindən istifadə edərək

1437-ci ildə 1018 ulduzun təsviri ilə ulduzlu səmanın ilk kataloqunu tərtib edibmiş. XVI əsrin ortalarında Uluqbəy öldürüldükdən sonra rəsədxana sökülüb və bu unikal kompleks qoruyub saxlamaq mümkün olmayıb. İndi muzeydə qədim rəsədxananın maketi, astronomik cədvəllərin fraqmentləri, seksant və Uluqbəyin özünün həyat yolunu əks etdirən qədim freskalar var.

Muzeydən çıxandan sonra Sərvərdən eşitdiklərim məni mat qoydu: “İttifaq əkə, indi sizi müstəqil Özbəkistanın ilk Prezidenti İslam Kərimovun məqbərəsi də olan bir ünvana aparıram. Səmərqənddə doğulub böyümüş İslam Kərimovun prezidentliyi dövründə Özbəkistan MDB-də yeganə ölkə idi ki, Ermənistanla heç bir iqtisadi, siyasi, mədəni münasibət qurmamışdır. Hətta Daşkəndlə Yerevan arasında heç bir rəsmi səfər olmamışdır. Siz onun məqbərəsini ziyarət edin, mən isə namaz qılım”.

Mən İslam Kərimovun məzar- kompleksini məmnuniyyətlə və rəhmət oxuyaraq ziyarət etdim.

Sərvərin namazdan sonrakı sualı: – Əkə, indi Gur Amirə (Gur Amir əmirin məzarı deməkdir) gedək, yoxsa Şaxi Zinda kompleksinə?

Dedim, Əmir Teymurun məzarını görməyi illərlə gözləmişəm. Ancaq Şaxi Zinda Kompleksində İslam Peyğəmbəri Məhəmməd salavatullahın səhabələrindən birinin də dəfn olduğunu deyirsən, əvvəlcə ora gedək. Getdik. Orada elə bildim ki, mən həqiqətən orta əsrlərdəyəm. Özbəklərə “afərin” düşür ki, həmin kompleksə məhz tikildiyi şəkildə qoruyub saxlaya biliblər.

Orada öyrəndim ki, XI –XII əsrlərə aid məqbərələr və dini tikililərin daxil olduğu Şaxi Zinda (“yaşayan hökmdar” deməkdir) kompleksi müsəlman Şərqinin ən ərvaltı ünvanlarından biridir. Məhəmməd peyğəmbərin (s.) əmisi oğlu Qutam ibn Abbasın burada dəfn edilməsi ilə bağlı deyilənlər isə ancaq rəvayətə əsaslanır. Hər halda məzarlardan birinin üstündə Peyğəmbər salavatullahə istinadən özbək, rus və ingilis dillərində yazılmışdı: “Qutam ibn Abbas

həm xarici görünüşlə, həm də daxili aləmi ilə mənə ən çox oxşayan səhabəmdir”.

Gur-Amir kompleksinə gedəndə isə yola üstü Bibixanım məscidinə də baş çəkdik. Əmirin məzarı önündə isə mən, sadəcə, çaşbaş idim. Çünki bu möcüzə xarakterli memarlıq nümunəsinin heç bir texniki vasitələr olmadığı dövrdə ərsəyə gətirilməsi... inandırıcı görünmürdü.

Mən orada başqa bir fakta da şahidlik etdim. Buxaradan gəlmiş turistlər qrupuna bələdçilik edən xanım Əmir Teymur məqbərəsi haqqında nə danışırıdasa, mən onların hamısını Sərvərdən eşitmişdim. Eşitdiyim fərqli fikirlər isə bələdçi xanımın tez-tez “Atamız Amir” sözünü təkrar etməsi və əmirin Səmərqəndi qurub-yaratmaq üçün türk dünyasının müxtəlif yerlərindən çox sayda memar gətirməsi, həmin memarların xeylisinin azərbaycanlı olduğu barədə dedikləri idi. Ertəsi günü isə Qulu Kəngərli Səmərqəndə aparılmış azərbaycanlı memarların sayını da dedi: beş yüz nəfər.

Xatırladım ki, Əmir Teymurun məzarının yanında övladları – Şahrux və Miran şah, nəvələri Uluqbəy və Məhəmməd sultan, Mir Səid Baraka və Teymurilər sülaləsinin bir neçə başqa nümayəndəsi də dəfn olunub.

Nəhayət, Registan barədə. Registan qumluqlar məskəni deməkdir. Türk tarixinə böhtan atmaq istəyənlər yazıblar ki, guya həmin ərazidə çox insan öldürülüb və qanın dərhal yerə hopması üçün tamamilə qumlu ərazi seçilib. Ancaq bu kompleksdə mədrəsələrdən başqa heç bir tikinti yoxdur. Mədrəsədə isə heç kəs edam edilmir, orada təhsil verirlər.

Özbəklərin meydan adlandırdığı bu kompleksə Türk, İslam və Şərq memarlıq nümunələrinin möhtəşəm sərgisi də demək olar. Amma bu sərgini kiminsə tam gəzib-dolaşdığına inanmadım. Olduqca böyük ərazidir. Səmərqəndin simvolu kimi qəbul edilən bu məkanda XV-XVII əsrlərə aid üç

böyük təhsil ocağı – Uluqbəy, Şərdor və Til-ya-Kari mədrəsələri var. Burada tarix boyu İslam dini təbliğ edilib. Mədrəsələrdə bəzi bərpa işləri aparılsa da, elə hissələr var ki, onlar tikildiyi illərdə olduğu kimi saxlanılıb.

Sərvər məni Registandan xeyli aralıda gözləyirdi. Yorulduğuma görə bir oturmaqda əyləşdim. Sonra bir qoca özbək kişi də yanımda əyləşdi. Azərbaycanlı olduğumu biləndə gülümsündü: “– Maqsud Şeyxzadənin yerlisisən. Mən ədəbiyyat müəllimi olmuşam. Şeyxzodanın (onlar Şeyxzadə demirlər) əsərlərini çox sevmiş və tədris eləmişəm”.

Sonra da əlavə etdi ki, Səmərqəndə gəlib özbək plovu yeməmiş getməyin: “Özbəkistanda ən yaxşı plov Səmərqənddə, ən yaxşı laqman isə Daşkənddə bişirilir. Bu yaxında “Əslinin aşxanası” var. Orada çox yaxşı özbək plovu bişirilir”.

Sərvər orac olduğunu görə həmin aşxanaya mən tək getdim. Məlum oldu ki, Əsli 65-70 yaşlı nurani bir özbək kişisidir. Amma soyutma bişirilmiş sığırçın yumurtası və at əti ilə hazırlanmış plov çox dadlı idi. Laqmanı isə Daşkənddə yemişdim.

Dəmir yolu vağzalına qayıdanda Sərvər mənə böyük, ucu-bucağı görünməyən, bəzi yerlərində mağara, oyuq kimi yerlər olan təpəni göstərdi: “Əfrasiyab şəhərinin xarabalıqlarıdır. Dünya xəritəsində bu qədər xarabalıqlar ola-ola yerindən kiminsə mühərribə törətmək istəyi cəhənnəmi arzulamaqdan başqa bir şey deyil”.

Sərvərin 15 yaşlı ilk qızının adı Fərqanə, ikincisinin adı Dürdanə, üçüncünün adı Mərdanə, sonuncunun – iki aylıq körpənin adı isə Asmondur. Asmon özbəkce Asiman deməkdir. Həmin körpəyə Səmərqənd şirniyyəti göndərdim. Bəxtimə Asimana şirinlik göndərmək də yazılıbmış. Elə Səmərqənddə onlarca foto-şəkilin çəkilməsi də bəxtimə yazılanlardan imiş.